

Χομπς: Σώμα, Μέθοδος, Τεχνούργημα

I.

Χωρίς αμφιβολία, η θέση του Χομπς στο φιλοσοφικό στερέωμα οφείλεται πρωτίστως στο πολιτικό σκέλος της θεωρίας του. Στον βαθμό, όμως, που αναγνωρίζεται συστηματικότητα στη σκέψη του,¹ η πολιτική του φιλοσοφία, παρότι είναι θεμιτό να ιδωθεί ως κεντρική από άποψη στοχοθεσίας,² δεν μπορεί να γίνει κατανοητή παρά ως μέρος μιας ολιστικής προσέγγισης:³ διαπερνάται από και διαπλέκεται με τους υπόλοιπους τομείς της φιλοσοφίας του, αποτελώντας έκφραση της ανάγκης για ομοιογένεια των επιπέδων της πραγματικότητας και για μια αξιωματικοποίηση εφαρμόσιμη στο σύνολο αυτών, αιτήματα βασικά όσον αφορά το φιλοσοφικό πλαίσιο το οποίο εγκαθιδρύεται κατά την ανάδυση των νεότερων χρόνων και τη σταδιακή εγκατάσταση του επιστημονικού προτάγματος στον πυρήνα του πλαισίου αυτού. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι περιοχές του πραγματικού θεμελιώνονται σε ένα κοινό γνωσιακό υπόβαθρο, το οποίο εκτός των άλλων αναλαμβάνει την επεξήγηση της ρήξης την οποία συνιστά η ανθρώπινη τάξη πραγμάτων και η πολιτική θέσμιση, μια προβληματική κεντρική στη σκέψη τόσο του Χομπς⁴ όσο και της πολιτικής φιλοσοφίας που έπεται αυτού και εν πολλοίς αναμετριέται με το έργο του.

Θεωρώντας, λοιπόν, απαραίτητες συνιστώσες στην ανάγνωση και ερμηνεία του χομπσιανού έργου την εξέταση περί ύπαρξης ή μη συστηματικού χαρακτήρα, τις οργανικές συνδέσεις μεταξύ των επιπέδων του και τις αναλογίες μέσω των οποίων κατανοεί ο Χομπς τα επίπεδα αυτά, θα αποπειραθούμε να προβούμε σε μια συμπεκνωμένη παρουσίαση της φιλοσοφικής βάσης στην οποία στηρίζεται η πολιτική του θεωρία, των συσχετισμών που καθιστούν τη συνεκτικότητα του συστήματος εφικτή και των θεματικών που αναφύονται από τους ως άνω

---

¹ Βλ. Π.Φ. Μορό, *Χομπς: Φιλοσοφία, Επιστήμη, Θρησκεία*, μτφ. Νίκη Μουντζούρογλου, επιμ. Ελένη Ποταμιανού, Πατάκης, Αθήνα 2001, σσ. 39-43 για μια συνοπτική παρουσίαση της επιχειρηματολογίας για την ύπαρξη ενότητας στο χομπσιανό έργο. Θα περιοριστούμε εδώ στο να παραπέμψουμε στην επιστολή-αφιέρωση του Χομπς στο *De Corpore* (σσ. vii-xii) στην οποία διαφαίνεται η αλληλεξάρτηση και ομοιογένεια που διακρίνει ο ίδιος μεταξύ των πεδίων της φιλοσοφίας. Όπως σημειώνει ο Μορό, ο Χομπς «δηλώνει τον νεοτερισμό του στην αρχή ενός συγγράμματος φυσικής, ενώ αυτοαναγορεύεται θεμελιωτής της πολιτικής φιλοσοφίας», σ. 35.

² *De Corpore*, στο *The English Works of Thomas Hobbes*, William Molesworth, τ. I, επιστολή στον αναγνώστη, σ. xiv.

³ D. Reiners, «Biological Correctness», *Hobbes Studies* 21, 2008, σ. 64.

⁴ Π.Φ. Μορό, *ό.π.*, σσ. 76-77.

συσχετισμούς. Η προσέγγισή μας θα επικεντρωθεί στον υλισμό του Χομπς, τον ρόλο και τα χαρακτηριστικά της επιστημονικής του μεθόδου και την προαναφερθείσα προβληματική της σχέσης του φυσικού με το τεχνητό, αλλώς ειπείν της θέσης του ανθρώπου εντός της φύσης.

Οιονεί ζητούμενο αποτελεί η σκιαγράφηση της υλιστικομηχανιστικής και επιστημονιστικής ερμηνείας του γίνεσθαι και μιας διασύνδεσής της με τις πολιτικές εκβολές τις οποίες εκφράζει η φιλοσοφία του Χομπς, αναγνωρίζοντας όμως σαφώς πως στην προκειμένη περίπτωση τα πράγματα είναι εξαιρετικά περίπλοκα, σε μεγάλο βαθμό λόγω της πρώιμης θέσης του σε μια τέτοιου τύπου γενεαλογία.

Παρότι η σημερινή παρουσίαση αφορά τον λεβιάθαν, η εισήγησή μας έχει αντλήσει υλικό και από άλλα έργα του Χομπς, λόγω μιας ανάγκης για επιπρόσθετη διερεύνηση κάποιων παραμέτρων, οι οποίες μόνο επιγραμματικά παρουσιάζονται στο συγκεκριμένο έργο.

II.

Εντός της συνοπτικής απόπειρας έκθεσης που θα ακολουθήσει, στη βάση του χομπσιανού συστήματος τοποθετείται αυτό που ο ίδιος χαρακτήριζε ‘πρώτη’ φιλοσοφία του, ο στοχασμός δηλαδή περί των φυσικών σωμάτων, των βασικών τους ιδιοτήτων και των νόμων που τα διέπουν.⁵ Στην οντολογία του Χομπς, η οποία χαρακτηρίζεται από έναν αμιγή υλισμό⁶ και μια μηχανιστική ανάλυση των σωμάτων από τα οποία και μόνο απαρτίζεται το σύνολο του σύμπαντος, οι στοιχειωδέστερες ιδιότητες που λειτουργούν ως αναλυτικά εργαλεία θεωρούνται η έκταση και η κίνηση.⁷ Η κίνηση έχει πάντοτε σχεσιακό χαρακτήρα: το *conatus* του κάθε πράγματος, δηλαδή η τάση για απαρχή κίνησης και για διατήρηση αυτής, είναι αυτό που προξενεί την κίνηση κάποιου άλλου,⁸ η οποία, σύμφωνα με το γαλιλεϊκό μοντέλο⁹ δεν δύναται ούτε να ξεκινήσει ούτε να σταματήσει αφ’ εαυτής. Διαφαίνεται έτσι ήδη μια συγκρουσιακότητα στην έννοια του *conatus* στο επίπεδο της φυσικής

---

⁵ Να σημειωθεί πως η λεγόμενη πρώτη φιλοσοφία, αποτυπωμένη ευκρινώς στο *De Corpore*, ξεκινάει με μια παρουσίαση της ίδιας της φιλοσοφίας/επιστήμης, της γλώσσας/λογικής και της μεθόδου με την οποία αντιμετωπίζεται.

⁶ *Λεβιάθαν*, 34.

⁷ *De Corpore*, XV.1.

⁸ *Ο.π.*, VIII.19.

⁹ Ο μαθηματικοποιημένος κόσμος του Γαλιλαίου αποτελεί οπωσδήποτε μία από τις σημαντικότερες επιρροές στο έργο του Χομπς, ιδίως σε επίπεδο μεθοδολογίας.

φιλοσοφίας, μια τάση αντίστασης των σωμάτων στην τάση άλλων σωμάτων να τα επηρεάσουν,¹⁰ η οποία βρίσκει τρόπον τινά το αντίστοιχό της στην εννοιολόγηση της φυσικής κατάστασης της ανθρωπότητας, σημείο κομβικό στη συγκρότηση της πολιτικής θεωρίας.¹¹ Εντός αυτού του σχήματος, η αιτιότητα νοείται αυστηρά και μόνο ως μεταβίβαση σωματικών κινήσεων, με το σώμα να διαδέχεται την υπόσταση των σχολαστικών ως ‘υποδοχέας’ των συμβεβηκότων· δεν νοείται θεμιτός, δηλαδή επιστημονικός, λόγος για ό,τι δεν είναι χώρος ή σώμα,¹² για ό,τι, με άλλα λόγια, δεν μετέχει στο καρτεσιανό κατηγορημα της έκτασης.¹³ Ο Χομπς έτσι καταφέρει ένα καίριο πλήγμα και στη μέχρι τότε κυρίαρχη αριστοτελική και σχολαστική τελεολογία όπως και στο θεολογικό κοσμοείδωλο, μετατρέποντας κάθε τελικό αίτιο σε ποιητικό και αντικαθιστώντας το υπέρτατο αγαθό (*summum bonum*) με μία αρνητική προσέγγιση του μικρότερου κακού. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, η φιλοσοφία/επιστήμη συνδέεται κατασταστικά με τη δύναμη ως υλική διάδραση σε επίπεδο περιεχομένου και θεωρητικής προσέγγισης· αλλού, ο Χομπς θα ολοκληρώσει τη διασύνδεση επεκτείνοντας τον συσχετισμό, με το να υπάγει την αναζήτηση γνώσης στη συσσώρευση δύναμης και κατ’ επέκταση στην επίρρωση της δυνατότητας επιβίωσης και κυριαρχίας επί της φύσης, νοούμενης εξίσου ως εσωτερικό και ως εξωτερικό περιβάλλον.¹⁴

Όπως είναι φυσικό, η οντολογία αυτή αντανακλάται σε όλα τα επίπεδα του οικοδομήματος. Από άποψη γνωσιοθεωρίας, οι αισθήσεις παράγονται από σχέσεις μεταξύ κινήσεων και τείνουν να αυτοδιατηρηθούν εντός του εγκεφάλου,¹⁵ γεννώντας τη φαντασία και τη μνήμη, και παράλληλα οδηγούν, μέσα από την κυκλοφορία του αίματος, σε κινήσεις της καρδιάς που κατευθύνουν τη ‘ζωική’ (δηλαδή την εκούσια) κίνηση στο να προσεγγίσει αντικείμενα –ήτοι επιθυμία– ή να απομακρυνθεί από αυτά –αποστροφή, αντίστοιχα.¹⁶ Η τοποθέτηση αυτή παράγει άμεσα μια ηθική εκ πρώτης όψεως απόλυτα σχετικιστική, η οποία θα λυθεί με την έλευση του λεβιάθαν, ως

---

¹⁰ *De Corpore* XV.2· βλ. και την παρόμοια αντιμετώπιση της ισχύος στο Τ. Χομπς, *Περί της Φύσης του Ανθρώπου*, μτφ. Δήμητρα Σταυρίδου, επιμ. Αλέξανδρος Βέλιος, Printa, Αθήνα 2013, VIII.4.

¹¹ Ι. Πατέλλη, *Η Φιλοσοφία του Hobbes: Λόγος και Αιτιότητα στη Νέα Φυσική και Πολιτική Επιστήμη*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1995, σ. 104.

¹² Π.Φ. Μορό, *ό.π.*, σ. 82.

¹³ Βλ. τις αντιρρήσεις που διατύπωσε ο Χομπς στον Καρτέσιο, οι οποίες αποτελούν την Τρίτη Σειρά αντιρρήσεων στους *Μεταφυσικούς Στοιχεισμούς* του τελευταίου.

¹⁴ *Λεβιάθαν*, 10 και 11· *De Corpore*, I.6. Ας επισημάνουμε εδώ την επιρροή μα και την απομάκρυνση από τη φιλοσοφία του Bacon, γραμματέας του οποίου είχε διατελέσει ο Χομπς.

¹⁵ *Περί της Φύσης του Ανθρώπου*, II-III.

¹⁶ *Ο.π.*, VII.

ενσαρκωτή του Λόγου,¹⁷ ο οποίος αναλαμβάνει τη χειραγώγηση των παθών. Ο άξονας καλού–κακού καθίσταται κενός νοήματος, εφόσον οι όροι αυτοί δεν περιγράφουν παρά τις επιθυμίες των ατόμων,¹⁸ τα οποία νοούνται ως αυτοκινούμενοι μηχανισμοί που τείνουν να αυτοδιατηρηθούν στη ζωή και μετέρχονται όλα τα δυνατά μέσα για να ευοδωθεί ο θεμελιακός στόχος της αποφυγής του θανάτου, ο οποίος δημιουργεί τη μεγαλύτερη αποστροφή, ως παύση της δυνατότητας για κίνηση.¹⁹ Έτσι η επιβίωση νοείται ως η μοναδική θεωρητικά και εμπειρικά αυταπόδεικτη αξία, μια θέση η οποία έχει εκτός των άλλων ρίζες στον φιλοσοφικό σκεπτικισμό του 16^{ου} αιώνα, οι θιασώτες του οποίου αποδέχονταν την αυτοσυντήρηση ως το μόνο χαρακτηριστικό που αδιαμφισβήτητα διέπει το σύνολο των ανθρώπινων όντων. Αν και για τους Σκεπτικιστές το ζήτημα δεν αναγόταν στην ηθική, στον Χομπς οι παραπάνω θέσεις εκβάλλουν φυσικά στην ηθική²⁰ και συνεπώς και στην πολιτική θεωρία. Αφενός, η αυτοσυντηρησιακή επιταγή προηγείται της ηθικής υποχρέωσης και οδηγεί σε αυτήν,²¹ ενώ αφετέρου η θέσμιση του πολιτικού σώματος και ο απολυταρχικός χαρακτήρας της εξουσίας είναι λογικά και απαραίτητα απότοκα της επιταγής αυτής, την οποία και εξυπηρετούν οι Φυσικοί Νόμοι στο σύνολο τους.²²

Η επιμονή του Χομπς στα οντολογικά πρωτεία (ή και στην οντολογική αποκλειστικότητα) του σώματος αποτελεί βασικό πυλώνα του εκκοσμικευτικού του προγράμματος. Υπ' αυτήν την οπτική, πρόκειται για μια ιστορικά παραγόμενη και προσδιορίσιμη τοποθέτηση με οφθαλμοφανείς πολιτικές επιπτώσεις, η οποία εντάσσεται στο πλαίσιο της μεταφυσικής (δηλ. θρησκευτικής) διαπάλης που μαίνεται στον ιστορικό του ορίζοντα, μια απάντηση στο έμπλεο ενδεχομενικότητας περιβάλλον που δημιουργήθηκε από τη μία λόγω του εκ βαθέων κλωνισμού του απερχόμενου πολιτισμικού και θεωρητικού πλαισίου της παραδοσιακής υπερβατικής μεταφυσικής και από την άλλη από τις ραγδαίες πολιτικές εξελίξεις στην Αγγλία του

¹⁷ Η της Βούλησης, στο πλαίσιο ερμηνειών που θέλουν τον λεβιάθαν να αποτελεί ενσάρκωση του λόγου του κράτους. Βλ. Σαγκριώτης, Γ., «Φυσικό Δίκαιο και Λόγος του Κράτους στην Πολιτική Φιλοσοφία του Χομπς», *Αξιολογικά* 16, 2006, σσ. 131-148. Θ. Δρίτσας, «Η σχέση Νόμου και Δικαιωμάτων στις Ερμηνείες της Πολιτικής Φιλοσοφίας του Χομπς τον 20ο Αιώνα», *Αξιολογικά* 16, 2006, σσ. 126-128.

¹⁸ Έχει επισημανθεί μια συσχέτιση της χομπσιανής ανθρωπολογίας με τη φιλοσοφία του Επίκουρου.

¹⁹ J.W.N. Watkins, «Philosophy and Politics in Hobbes», *The Philosophical Quarterly*, Vol. 5 (19), 1955, σ. 137.

²⁰ Η ηθική, άλλωστε, όπως θα δούμε παρακάτω, νοείται ως παρακλάδι της φυσικής. Βλ. και *Λεβιάθαν*, 9.

²¹ Βλ. D. Reiniers, ό.π., σ. 80. Κ.Μπ. Μακφέρσον, *Ατομικισμός και Ιδιοκτησία: η Πολιτική Θεωρία του Πρώιμου Φιλελευθερισμού από τον Hobbes ως τον Locke*, μτφ. Ελένη Κασίμη, Γνώση, Αθήνα 1986. Η σχετική συζήτηση είναι μεγάλη.

²² Βλ. τον ορισμό του φυσικού νόμου στον *Λεβιάθαν*, 14, τον οποίο ακολουθεί η συστηματική απαρίθμηση/τυπολογία των φυσικών νόμων στα κεφάλαια 14 και 15.

17^{ου} αιώνα. Παρότι όμως αυτή η ταύτιση του όντος με το σώμα αποκαθλώνει σε μια πρώτη ανάγνωση τη μεταφυσική και τον ηθικισμό, ο διαφαινόμενος υπερβατισμός του Φυσικού Νόμου θα αποτελέσει αντικείμενο κριτικής και πολλαπλών αντικρουόμενων ερμηνειών, μιας και η απόπειρά παραγωγής αξιακής κανονιστικότητας αποκλειστικά μέσα από μια μηχανιστική ανάλυση θα προσκρούσει στην ανάγκη για αυτοθεμελίωση του Λόγου.

III.

Το υπόβαθρο που ιχνηλατήθηκε έως τώρα γίνεται αντικείμενο πραγμάτευσης μέσα από μια αυστηρά αποτυπωμένη μέθοδο και ένα έμμοιο αίτημα για επιστημονική ερμηνεία της πραγματικότητας. Η χομπσιανή επιστήμη έχει ως μοναδικό αντικείμενο την ορθή σύνδεση των αιτιών με τα αποτελέσματα και αντιστρόφως. Αποκτά συστηματικό χαρακτήρα αφενός μέσω ενός άτεγκτου αιτιοκρατικού περιβάλλοντος που οριοθετείται από ένα σύνολο ορισμών που επιδεικνύουν συνεπή αλληλουχία, κατά το πρότυπο της γεωμετρίας,²³ και αφετέρου μέσω της απαρέγκλιτης παραγωγικής μεθοδολογίας που χρησιμοποιείται εντός του. Ο Χομπς ταυτόχρονα διακηρύσσει τη διάστασή του από τη μέχρι τότε φιλοσοφία και ενσωματώνει στο σύστημά του συγκαρινές μεθοδολογίες, με κυριότερα δάνεια την αναλυτικοσυνθετική μέθοδο και τις αρχές της κίνησης του Γαλιλαίου και το μοντέλο κυκλοφορίας του αίματος του Harvey. Η γαλιλεϊκή μέθοδος, μεταφερμένη στο πεδίο της πολιτικής, του επιτρέπει να χρησιμοποιήσει το άτομο (και την περαιτέρω ανάλυση των παθών του) ως συνδετικό κρίκο μεταξύ της φύσης και του κράτους.²⁴ Την ίδια στιγμή, βρίσκεται και σε έναν γόνιμο διάλογο με εξέχουσες φιλοσοφικοεπιστημονικές προσωπικότητες της εποχής του (Καρτέσιος, Mersenne, Gassendi κ.ά.), σε μία συντεταγμένη κριτική προσέγγιση του προϋπάρχοντος και μία πρόκριση του επιστημονικού ιδεώδους.

Ο ρόλος που επιφυλάσσει στον λόγο είναι αντιπροσωπευτικός της σκέψης του και σε πλήρη αρμονία με τη συνθήκη εργαλειακότητας που τη διέπει. Δεν πρόκειται για κάποια υπερβατική ιδιότητα που αποδίδει στον άνθρωπο την ανθρώπινη υπόστασή του, παρά μόνον για το μέσον που αυτός χρησιμοποιεί για να φέρει εις πέρας το έργο

---

²³ *Λεβιάθαν*, 5. Στη σύντομη βιογραφία του Χομπς που περιέχεται στο *Brief Lives*, ο Aubrey αναφέρει πως ο πρώτος συνάντησε για πρώτη φορά τα *Στοιχεία* του Ευκλείδη σε ηλικία σαράντα ετών και από τότε «ερωτεύτηκε τη γεωμετρία». Βλ. και *Λεβιάθαν*, εισαγωγή, όπου ο Χομπς χαρακτηρίζει τη γεωμετρία ως «τη μοναδική επιστήμη που έδωσε έως σήμερα να χαρίσει ο θεός στους ανθρώπους».

²³ *Λεβιάθαν*, 5. Π.Φ. Μορό, ό.π., σ. 89.

²⁴ Π.Φ. Μορό, ό.π., σ. 36.

της επιστήμης. Με άλλα λόγια, ο λόγος δεν είναι παρά προσθαφαίρεση, σύνδεση των γλωσσικών ή μη σημείων μεταξύ τους και άρα εφαρμόζεται στην εμπειρική γνώση για να τη επιστημονικοποιήσει.²⁵ Η έννοια που επενδύει το σώμα άνθρωπος με την ιδιότυπη θέση που κατέχει εντός της πραγματικότητας είναι η δυνατότητα πρόσβασης στον χρόνο. Ο άνθρωπος διαφοροποιείται από τα ζώα και κατ' επέκταση από τη φύση στον βαθμό που δύναται να χρησιμοποιήσει σημάδια (signs) για να ενεργοποιήσει και να ενισχύσει την εγγενή ικανότητα μνήμης του.²⁶ Έτσι, η χρονικότητα προηγείται της γλώσσας, που επίσης δεν θεωρείται έμφυτο γνώρισμα, αλλά εξαιρετικά ισχυρός καταλύτης ως προς την ενίσχυση της ικανότητας χρήσης των σημαδιών και η οποία, με τη σειρά της, προηγείται του λόγου, ο οποίος συνδέει τα γλωσσικά σημεία, παράγοντας την επιστήμη. Γιατί όμως αυτή να παραχθεί; Γιατί ο λόγος να οδηγήσει στην (υπόρρητα διατυπωμένη) πρόοδο του πολιτισμού; Η απάντηση του Χομπς δίνεται μέσω μιας ακόμα έννοιας στον θεωρητικό σχηματισμό που αποτυπώνει τη ρήξη με τη φύση: είναι η αίσθηση του καινούριου και της αναζήτησης των αιτιών του, ιδιότητα της οποίας τα ζώα, λόγω της παραμονής τους σε ένα μόνιμο παρόν, υπολείπονται.²⁷

Η χρονικότητα ταυτόχρονα οδηγεί σε μία συνειδητοποίηση του αβίωτου της φυσικής κατάστασης και στην ευχέρεια εξόδου από αυτήν, επιτρέποντάς στα άτομα να έρθουν σε συνεννόηση μέσω της γλώσσας. Η αντικειμενικά και ουδέτερα παραγόμενη επιστημονική γνώση καταλήγει με ακρίβεια στο κράτος ως πραγμάτωση του λόγου, υποκαθιστώντας τη βιωμένη πραγματικότητα με μια εξαιρετικά συνεκτική θεωρητική τοποθέτηση. Η κοινοπολιτεία, όμως, για να διασφαλίσει τη συνέχειά της, οπότε και την ειρήνευση, έχει ανάγκη και από παύση της πνευματικής και θρησκευτικής διαπάλης. Προς αυτήν την εξαιρετικά σημαντική προγραμματική κατεύθυνση, ο Χομπς προβαίνει σε μια κριτική, ιστορική και πολιτική ανάγνωση της Βίβλου και της θεολογικής ιστορίας²⁸ και μια απορρέουσα γνωσιακή υποβάθμιση της θεολογίας και υπαγωγή της στην (πολιτική) φιλοσοφία. Παράλληλα, απαριθμεί με μεθοδικότητα πιθανές αιτίες πολιτικής αναταραχής που αφορούν ό,τι θεωρεί εσφαλμένο από άποψη γνωσιακή, γλωσσική, θρησκευτική κ.λπ.²⁹

---

²⁵ Β. Γρηγοροπούλου, «Επιστήμη και Αξίες στον Χομπς», *Αξιολογικά* 16, 2006, σ. 41.

²⁶ *Περί της Φύσης του Ανθρώπου*, V.

²⁷ Για μία ανάλυση του ρόλου της έννοιας του χρόνου στο έργο του Χομπς, βλ. και Π.Φ. Μορό, ό.π., σσ. 77 κ.ε.

²⁸ Δ. Κοτρόγιαννος, «Ιστορία και Πολιτικός Λόγος στον Hobbes και τον Spinoza», *Αξιολογικά* 2 (2), 2002, σσ. 126-191.

²⁹ Β. Γρηγοροπούλου, ό.π., σ. 36.

Ο λεβιάθαν περιλαμβάνει ένα διάγραμμα,³⁰ στο οποίο οι τομείς της γνώσης κατηγοριοποιούνται και ο ρόλος τους αποσαφηνίζεται.³¹ Η ιστορία θεωρείται απλή και άμεση γνώση γεγονότων και διαιρείται σε φυσική και πολιτική. Στον αντίποδά της στέκει η φιλοσοφία/επιστήμη, ως υποθετική (conditional) γνώση των αποτελεσμάτων και των αιτιών, και με τη σειρά της υφίσταται την ίδια διχοτόμηση σε φυσικό και πολιτικό. Η φυσική φιλοσοφία διαχωρίζεται στις επιστήμες που ασχολούνται με τα στοιχειώδη και κοινά σε όλα τα σώματα συμβεβηκότα της ποσότητας και της κίνησης, υπό τη σημαία της γεωμετρίας, και στη φυσική, η οποία γίνεται αντιληπτή ως ανάλυση των ιδιοτήτων συγκεκριμένων τύπων σωμάτων. Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει την πρώτη φιλοσοφία, τα μαθηματικά, την αστρονομία, τη γεωγραφία και τη μηχανική ενώ στη δεύτερη, μεταξύ κλάδων όπως η μετεωρολογία, η οπτική και η μουσική, συμπεριλαμβάνονται η ποιητική, η ρητορική, η λογική, το δίκαιο και η ηθική.

Ενώ η ηθική συγκαταλέγεται στις θυγατρικές επιστήμες της φυσικής, ως μηχανιστική ανάλυση των παθών του ανθρώπου και της ανάγκης για άρση τους, η πολιτική αποτελεί τελείως διακριτό κλάδο. Στο *De Corpore* (I.9), ο Χομπς έχει ήδη επισημάνει την οντολογική απόσταση μεταξύ φυσικού και τεχνητού σώματος, όπως και το ότι η ανάλυση των παθών σε επίπεδο φυσικής, εν ολίγοις η ανθρωπολογία, είναι απαραίτητη προϋπόθεση της πολιτικής. Η θεωρία του, λοιπόν, περί των αποτελεσμάτων και των αιτιών της θέσμησης και των παρεπόμενων καθηκόντων και δικαιωμάτων τόσο του κυρίαρχου όσο και των υπηκόων, κατέχει μια ιδιόμορφη θέση στην επιστημολογία του: αν και το πρότυπο της φυσικής δεν μπορεί να εφαρμοστεί αυτούσιο στην πολιτική,³² είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την πραγμάτευση της με βάση το πρότυπο της γεωμετρίας. Η θέση αυτή δεν σηματοδοτεί μια ρήξη στο εσωτερικό της θεωρίας του, παρά μάλλον μια προσέγγιση στο -μείζον για τη φιλοσοφία της μεθόδου- ζήτημα του απροσπέλαστου χαρακτήρα του υπό συγκρότηση θεωρητικού αντικειμένου.³³

---

³⁰ *Λεβιάθαν*, 9.

³¹ Κάποιες από τις τυπολογίες και τις θέσεις του Χομπς, διαφοροποιούνται μεταξύ έργων, μα ο βασικός κορμός της θεωρίας του παραμένει σταθερός.

³² Β. Γρηγοροπούλου, ό.π., σ. 30.

³³ Π.Φ. Μορό, ό.π., σσ. 39-43.

IV.

Η εισαγωγή του λεβιάθαν ξεκινάει με έναν παραλληλισμό μεταξύ της φύσης ως τέχνης με την οποία ο θεός δημιούργησε και κυβερνάει τον κόσμο και της δυνατότητας του ανθρώπου να τη μιμηθεί δημιουργώντας έναν τεχνητό άνθρωπο και συνεχίζει με μια φαινομενικά παράδοξη επίκληση στην εμπειρική αυτοκατανόηση του ανθρώπου. Όπως αναφέραμε και παραπάνω, η θεμελιώδης αντίφαση που παράγεται από την προβληματική της θέσης του ανθρώπου ως προς την τάξη της φύσης επανεμφανίζεται ανελλιπώς στο χομπσιανό έργο. Η θεσμιστική κανονιστικότητα της αυτοσυντήρησης ως μόνης θεωρητικά νομιμοποιημένης επιταγής στην οποία υπάγεται το άτομο οδηγεί ταυτόχρονα τόσο σε μια απολυταρχική κρατική δομή-τεχνούργημα όσο και σε μια τύποις διάβρωση αυτής.³⁴ Με άλλα λόγια, η μόνιμη παρουσία του φυσικού στους κόλπους του τεχνητού τείνει σε μια διαρκή ρήξη ή, ορθότερα, δυνατότητα ρήξης,³⁵ της οποίας η ύπαρξη αν και δεν επιτρέπεται να δικαιωθεί θεωρητικά,³⁶ οπωσδήποτε αναγνωρίζεται ως αιτιακά δρώσα ανατρεπτική δύναμη, την οποία ο κυρίαρχος οφείλει να λάβει ενεργά υπ' όψιν.³⁷

Ο άνθρωπος-τεχνουργός, ενώ εντάσσεται στους υλιστικομηχανιστικούς νόμους του θεωρητικού κατασκευάσματος,³⁸ ξεφεύγει από αυτό στον βαθμό που τα κίνητρα και τα αποτελέσματα που διέπουν τη δράση του διακρίνονται ριζικά από τα αμιγώς φυσικά – μια θέση η οποία θα καταστεί απαράβατος όρος για τη συγκρότηση των υπόλοιπων θεωριών του φυσικού δικαίου και του κοινωνικού συμβολαίου, οι οποίες θα αναλάβουν να αντιμετωπίσουν τον Χομπς.³⁹ Τα λεπτά όρια στα οποία εδράζεται το χομπσιανό οικοδόμημα συμπυκνώνουν ένα σύνολο ζητημάτων που διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο στη νεότερη πολιτική φιλοσοφία, με επίκεντρο το πρόβλημα της αξιακής σύγκρουσης μεταξύ φιλελεύθερου ατομισμού και κοινωνίας ως έκφρασης της απαραίτητης αλληλεγγύης.⁴⁰

---

³⁴ Γ. Σαγκριώτης, *ό.π.*, σ. 136.

³⁵ Ενδιαφέρον σε αυτό το σημείο παρουσιάζει η μελέτη του Μακφέρσον, *Ατομικισμός και Ιδιοκτησία*, *ό.π.*, η οποία αποπειράται να εντάξει τη ρήξη αυτή στο πλαίσιο της ανάπτυξης της κοινωνίας της αγοράς.

³⁶ *Λεβιάθαν*, 14: «Είναι αλήθεια ότι ένας κυρίαρχος ή η πλειοψηφία μιας κυρίαρχης συνέλευσης μπορεί να προστάξουν την τέλεση πράξεων σύμφωνα με τα πάθη τους και σε αντίθεση με τη συνείδησή τους, πράγμα που συνιστά διάρρηξη της εμπιστοσύνης και του φυσικού νόμου. Τούτο όμως δεν αρκεί για να νομιμοποιήσει τον υπήκοο να κηρύξει πόλεμο εναντίον του κυρίαρχου...».

³⁷ *Λεβιάθαν*, 31· βλ. και Ι. Πατέλλη, *ό.π.*, σσ. 12-13.

³⁸ Ι. Πατέλλη, *ό.π.*, σ. 104.

³⁹ Π. Φ. Μορό, *ό.π.*, σ. 79-82.

⁴⁰ Ι. Πατέλλη, *ό.π.*, σ. 13.

Η θεματική αυτή αντικατοπτρίζεται κατά κάποιον τρόπο και στην υιοθέτηση, από έναν ακραία υλιστή και εμπειριστή φιλόσοφο, ο οποίος επιπλέον διακρίνει στην αίσθηση της χρονικότητας τη μόνη διαφορά του ανθρώπου από τα ζώα, ενός νομικιστικού υπερβατισμού, στο πλαίσιο του οποίου προτείνεται η αμιγώς θεωρητική ανοικοδόμηση της πολιτείας εν συνεχεία της επίσης αμιγώς θεωρητικής της κατάλυσης μέσα στο ανιστορικό (ή και αντι-ιστορικό) και εκτός των ορίων της πιθανής εμπειρίας σχήμα της φυσικής κατάστασης. Ακριβώς σε αυτήν την βάση ο Χομπς καθιστά εαυτόν θεμελιωτή της νέας πολιτικής επιστήμης, θεωρώντας πως η πολιτική κοινωνία, όντας αποκλειστικά ανθρώπινο δημιούργημα (για την ακρίβεια, δημιούργημα ενός συνόλου, το οποίο όμως νοείται ως άθροισμα ατόμων και ποτέ ως οργανικό πλήθος, ικανό να προβεί σε αυτόνομη θεσμιστική λειτουργία⁴¹), είναι εφικτό να μελετηθεί και να θεμελιωθεί σε αυστηρά αξιώματα κατά το μοντέλο της γεωμετρίας.

Το χάσμα μεταξύ ανθρώπου και φύσης σε επίπεδο οντολογίας αναπαράγεται με συνέπεια στην εξέταση του ανθρώπου ως ιδιάζοντος σώματος, μέσα από την ακατάπαυστη εσωτερική διεγκυστίνδα των παθών με τον λόγο. Η τυπολογία ακολούθως επεκτείνεται και εντός της κοινωνίας: αν και όλοι οι άνθρωποι έχουν ισότιμη πρόσβαση στην ανάπτυξη του λόγου ως τεχνικής, οι περισσότεροι τείνουν να μην τον χρησιμοποιούν καθόλου στην καθημερινή τους ζωή, στην οποία κινούνται με βάση την εμπειρία και τις έμφυτες δεξιότητές τους.⁴²

Σε επίπεδο θεωρητικό, ο στοχασμός πάνω στη σχέση ανθρώπου και φύσης μπορεί να ιδωθεί ως ο κεντρικός άξονας της σκέψης του Χομπς· η αναζήτηση αυτή συνδέεται οργανικά με μια αγωνιώδη έρευνα για απάντηση στο ερώτημα περί του πώς προξενείται και πώς μπορεί να αποφευχθεί η κοινωνική αστάθεια και ανατροπή. Η τοποθέτησή του είναι σαφής: δύναται να αρθεί μόνο μέσω της πραγμάτωσης του απολυταρχικού Κράτους–Λόγου, ως δύναμης που ταυτόχρονα περιορίζει τη δράση του φυσικού στοιχείου και καθορίζει αυτοβούλως τα απαραίτητα πλαίσια στα οποία αυτό οφείλει να κινείται. Μέσα από μια φιλοσοφία της οποίας πρωταρχική έννοια και όργανο ερμηνείας είναι η κίνηση, ο Χομπς αποπειράται να ανεγείρει έναν δεύτερο κόσμο, απολύτως στατικό, πλάι στη φύση.

---

⁴¹ Ένα σημείο το οποίο θα δεχθεί την διαβρωτική κριτική του Σπινόζα.

⁴² *Λεβιάθαν*, 5· Π.Φ. Μορό, ό.π., σ. 89.